

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

URBS IR CIVITAS: LEWISO MUMFORDO URBANISTIKA

Urbs and Civitas: Urbanism of Lewis Mumford

SUMMARY

The processes of urban growth became the alfa and omega of large cities in post-communist Lithuania, However, a discourse critically interpreting and analyzing these processes is still forming in Lithuanian intellectual and academic circles. The article discusses the concepts of Lewis Mumford, one of the most important urban philosophers and critics of the last century. My article discusses the following topics in Mumford: his concept of the city's historical growth and expansion, his interpretation of city culture as expression of civilizing processes, his analysis of the cycles of city's rise and decline, the prospects of limits of grown and renewal of the megalopolis; the impact of technological processes and the consumer mentality on city culture; his understanding of anti-city as urban entity that is incapable of performing its functions. I claim that reflection on and critical analysis of Mumford's concepts and critique of the city might be a usable and effective instrument in establishing a discourse on the development of contemporary Lithuanian cities.

SANTRAUKA

Urbanistinė plėtra jau tapo postkomunistinės Lietuvos didmiesčių raidos alfa ir omega, tačiau šią problematiką kritiškai interpretuojantis ir analizuojantis diskursas mūsų intelektualiniame ir akademiname kontekste mezgasi lėtai. Straipsnis skirtas Lewiso Mumfordo, vieno reikšmingiausių XX amžiaus urbanistinių mąstytojų ir kritikų, pasaulėžiūros ir teorinių koncepcijų aptarimui. Aptariama jo plėtota miestų istorinės raidos koncepcija, miesto kultūros raidą interpretuojanti kaip civilizacinių procesų išraišką; analizuojama mąstytojo išplėta miesto augimo ir žlugimo ciklų schema, šiuolaikinio didmiesčio – megalopolio plėtros problemos ir atsinaujinimo galimybės; technologinių procesų ir vartotojiško mentaliteto įtaka miesto kultūrai; svarstoma jo pateikta antimiesto kaip šiuolaikinio, funkcijų nebepajėgiančio atlikti urbanistinio darinio samprata. Straipsnyje teigiama, kad Mumfordo miesto refleksijos ir koncepcijų kritiška analizė gali būti naudingas ir veiksmingas instrumentas kuriant šiuolaikinį Lietuvos miestų diskursą, gebantį ne tik įvertinti miestų plėtros padarinius, bet ir siūlyti jų atsinaujinimo ir humanizavimo galimybes.

RAKTAŽODŽIAI: Urbanistika, miesto kultūra, urbanistinė plėtra, architektūros kritika, Lewis Mumfordas.

KEY WORDS: Urbanism, city culture, urban growth, architectural criticism, Lewis Mumford.

IVADAS

Pastaraisiais metais urbanistinės plėtros procesai Lietuvoje pasiekė anksčiau sunkiai įsivaizduojamą mastą. Nepaisant sudėtingų demografinių problemų, visų pirma didelės šalies gyventojų migracijos ir emigracijos, o taip pat ekonominės raidos netolygumo, Lietuvos didieji miestai, ypač be perstojo auganti sostinė, susiduria su rimtomis urbanistinės plėtros problemomis, kurios vienkiais ar kitokiais pavidalais gerokai anksčiau pasireiškė ir ilgai persekiojo kitas Vakarų valstybes. Kitaip negu daugelis Vakarų kitų visuomenių, Lietuvoje iki šiol neturime nei rimtesnių architektūros kritikos tradicijų, nei urbanistinės filosofijos, nei šiuolaikinio miesto sociologijos, netgi gilesnių jo istorinės raidos refleksijų. Ir tai suprantama, juk dėl įvairių nepalankiai susiklosčiusių politinių ir sociokultūrinių aplinkybių sovietmečiu Lietuvoje Vakarų urbanistinė mintis buvo labai menkai tyrinėjama, tad iki šiol stokojame ne tik analitinio, bet ir apžvalginio pobūdžio darbų, kuriuose būtų išsamiau pristatomos ir kritiškai aptariamose iškilnesnių urbanistų koncepcijos. Tai kliudo ne tik urbanistinės minties raidai, jos sklaidai, bet ir bendram miesto problemų supratimui postkomunistinės Lietuvos visuomenėje.

Šiame straipsnyje aptariama iškilus

amerikiečių miestų istorijos tyrinėtojo, urbanistikos teoretiko bei architektūros kritiko Lewiso Mumfordo koncepcijos, siekiama išsiaiškinti jo analitinių perspektyvų prasmę ir vertę Lietuvoje sunkiai besiformuojantiems urbanistiniams diskursams. Laikomasi prielaidos, kad šiuolaikinių miesto problemų sprendimui reikalinga rimta ir atsakinga teorinė refleksija, be kurios bet kokia urbanistinė politika yra pasmerkta nesibaižiančiam svetimų klaidų kartojimui ir kelio ieškojimui mąstymo ūkanose. Šio straipsnio autorius yra įsitikinęs, kad Mumfordo miesto raidos koncepcijos ir „naudingos praeities“ samprata gali praversti, mėginant išsiaiškinti ir suprasti kokie rimti, fundamentalūs, pokyčiai vyksta Lietuvos urbanizacijos procesuose ir kaip galima išvengti akligatvių, kuriuose jau buvo atsidūrusios Vakarų visuomenės, spręsdamos sunkias ir sudėtingas metropolijų ir megalopolijų raidos ir plėtros problemas. Teisingai suprastas ir išmintingai, kūrybiškai eksploatuojamas Mumfordo teorinis palikimas šiuo požiūriu galėtų būti itin naudingas šaltinis tolesnėms miesto raidos refleksijoms Lietuvos akademinuose diskursuose, kritiškam požiūriui į plėtros procesus, taip pat ir urbanistinių strategijų kaitai.

LEWISO MUMFORDO INTELEKTUALINIAI AVATARAI

Mumfordas, be jokios abejonės, yra praėjusio amžiaus Vakarų urbanistinės minties istorijos viena didžiausių figūrų, padaręs nemenką, nors ir sunkiai nuskomą, įtaką kelioms Jungtinių Valstijų ir

Europos urbanistų, miestų planuotojų bei architektūros kritikų kartoms, nors jo plačiašakė ir įvairialypė asmenybė ir sunkiai leidžiasi išspraudžiama į bet kokių akademinų disciplinų rėmus. Para-

doksalu ir tai, kad daugiau nei 30 visuotinio pripažinimo sulaukusių stambių teorinių veikalų ir bemaž 1000 straipsnių autorius nelaikė savęs nei akademi- nių sluoksnių, nei kokios nors griežtai apibrėžtos disciplinos atstovu, visuomet pabrėždavo, kad priskiriaš save *genera- listų*, bet ne jo amžiuje dominavusių specialistų kategorijai.¹ Galbūt todėl akademinėje literatūroje iki šiol dažnai nesutariama dėl Mumfordo profesinės tapatybės. Vieni autoriai laiko jį litera- tūros kritiku, architektūros istoriku, miestų planuotoju ir technologijų raidos ekspertu.² Kiti pabrėžia jo indėlį į archi- tektūros kritiką, miestų ir regioninį pla- navimą, miesto istoriją bei technologijų ir kultūros analizę.³ Dar kiti jį apibūdi- na neiginiais, pvz., miesto sociologas Thomas Benderis, kurio numone, jis „nebuvo nei reikšmingiausias moderniz- mo, nei technologijų, nei miestų *sociali- nis teoretikas*“. Nebuvo jis ir šių sričių istorikas. Mumfordas buvo kritikas, pa- grindęs savo kritiką istorijoje, kaip pa- brėžia Charlesas Molesworthas, pavadi- nęs jį „aksiologiniu rašytoju“⁴. Tačiau šie neiginiai pasitelkiami ne tam, kad paneigtume Mumfordo įtaką akademi- nės disciplinoms ir viešajai opinijai (neatsitiktinai Mumfordas daugelio am- žininkų ir vėlesnių tyrinėtojų buvo va- dinamas ir vienu paskutiniųjų JAV „vie- šųjų intelektualų“), bet veikiau tam, kad atskleistume jo interesų ir veikalų sinte- tinį ir universalų pobūdį. Matyt, tai pa- aiškina, kodėl su Mumfordo veikalais gerai susipažinę tyrinėtojai nevengdavo jo pavadinti žurnalistu. Pasak miestų istoriko Stanley B. Winterso, apžvelgusio Mumfordo pasiekimams įvertinti skirtą konferenciją, kurią devintajame praėjusio

amžiaus dešimtmetyje surengė Niudžer- sio technologijos institutas, Mumfordas „pirmiausia buvo žurnalistas, taikęs sa- vo kritiškus standartus savitoms urba- nistinėms, technologinėms ir netgi kas- dienybės moralinėms problemoms,“⁵ ta- čiau, kad ir kaip apibūdintume jo plė- totus kritiškus urbanistikos ir architek- tūros diskursus, galima drąsiai pritarti istoriko Casey Blake'o teiginiui, kad „Mumfordas praleido visą gyvenimą bandydamas įtikinti amerikiečius, kad jie atsisakytų prometėjiškos valios galiai dėl savęs transcendencijos per pi- lietinį dalyvavimą ir meninę kūrybą“⁶.

Būtina atkreipti dėmesį ir į dar kele- tą svarbių aplinkybių. Mumfordas šian- dieninės akademinės ir intelektualinės kultūros kontekste yra išskirtinė asme- nybė dar ir tuo, kad puikiausiai suderi- no iš pažiūros nesutaikomas, nuostabą keliančias prieštaras. Pabrėžtinai laiky- damas save ne specialistu, o britų isto- riko Thomo Carlyle'o aprašytu „bendrų dalykų“ žinovu, pasiėpdamas akade- miškumą ir pačią profesūrą, jis nestoko- jo specializuotų žinių daugiau nei pus- tuzinyje mokslo disciplinų, o kai kurių raidai padarė itin didelę įtaką ir savo te- oriniais darbais; ir tik nedaugelis šiuo- laikinių profesionalų veikiausiai išdrįs- tų su juo varžytis tiek profesine eru- dicitija, tiek žinojimo enciklopediškumu. Šiuolaikinius profesionalizmo ideologi- ją išpažįstančius aukštojo mokslo insti- tucijų auklėtinius veikiausiai suglumintų ir tai, kad formalus Mumfordo išsi- lavinimas buvo labai kuklus: jis ne tik nebuvo apgynęs kokios nors mokslo ša- kos doktorato, bet ir liko nebaigęs nė universitetinių bakaulauro studijų. Ne mažiau stebėtina ir tai, kad šis, jokio

aukštojo mokslo baigimo diplomo taip ir neįgijęs, žmogus įvairiais savo gyvenimo laikotarpiais buvo kviečiamas vizituojančiu profesoriumi į prestižines Jungtinių Valstijų mokslo įstaigas: dirbo akademinį darbą Pensilvanijos universitete bei Masačiūsetso technologijos institute, 6 dešimtmetyje jis buvo pagrindinis Venecijos pertvarkymo plano konsultantas (jo raportas iki šiol laikomas pavyzdiniu šio pobūdžio dokumentu), parengė pasiūlymus, remiantis daugeliu jų, įvykdyta JAV Portlendo miesto pertvarka, o britų valdžios užsakymu paruošė Oksfordo miesto transporto srautų sureguliuavimo planą, už kurį pelnė karalienės skiriamą aukščiausią profesinį apdovanojimą – Aukso medalį... Šiuolaikinį žmogų, profesinę karjerą paprastai pradantį tik po specializuotų studijų baigimo, gali stebinti ir itin anksti pasireiškęs Mumfordo interesų kryptingumas – jau 1917 m., būdamas vos 22 metų, jis jau buvo parašęs stambią studiją *Sodų civilizacijos, besirengiančios naujai epochai*, kuri, tiesa, liko nepublikuota,⁷ tačiau netrukus, vos po 5 metų jis pakelbė pirmąjį veikalą – *Utopijų istorijas*, kuris, nepaisant vėlesnio autoriaus skeptiškumo (jis sakėsi niekam nerekomenduojąs jo skaityti), iki šiol nėra praradęs aktualumo.

Lietuvos akademinėje kultūroje, nepaisant didžiulės įtakos filosofinėms miesto refleksijoms ir urbanistikos istorijai Vakaruose, Mumfordo veikalų aptarimas tebėra marginalinio pobūdžio, o nuorodos į juos dažniausiai aptinkamos tik architektūros ir urbanistikos disertacijų bei šių mokslo sričių publikacijų išnašose, tad galima pagrįstai tvirtinti, kad jo plėtos koncepcijos iki šiol nesu-

laukė adekvataus šiuolaikinio miesto, jo architektūros ir istorijos tyrinėtojų dėmesio. Adekvačiau ir kryptingiau šio urbanistikos teoretiko ir miestų kritiko holistines pažiūras Lietuvos akademiname ir kultūriniame kontekste tėra svarstęs filosofas ir idėjų istorikas Leonidas Donskis.⁸ Jis pirmasis keliose studijose išsamiai aptarė konceptualius Mumfordo pasaulėžiūros pamatus, ne be pagrindo jį interpretavo moderniosios kultūros filosofijos kontekste, atskleisdamas Mumfordo teorijos sąsajas ir skirtumus su kitų Vakarų šalių iškilų autorių – Oswaldo Spenglerio, Arnoldo Toynbee – nagrinėjusių įvairius civilizacijų raidos ir Vakarų kultūros teorinius ir filosofinius aspektus. Reikia pridurti ir tai, kad Spenglerio ir Toynbee koncepcijos, dariusios itin didelę įtaką tiek tarpukariu, tiek pirmaisiais pokario dešimtmečiais, pastaruoju metu sulaukia gerokai mažiau dėmesio. Tai veikiausiai paaiškina, kodėl Mumfordo filosofinės bei urbanistinės koncepcijos liko labai menkai tyrinėtoms kitų šiuolaikinių Lietuvos akademinų filosofų, netgi ir nedaugelio tų, kurie šiek tiek dėmesio bando skirti ir vis didesnę traukos lauką įgyjančiai šiuolaikinio miesto problematikai. Kai kurių tyrinėtojų kvestionuojamą Mumfordo teorinių veikalų interpretavimo filosofijos šviesoje perspektyvą, kurią prieš gerą dešimtmetį nuosekliai plėtojo Leonidas Donskis, palaiko ir kai kurie kiti iškilaus Vakarų mąstytojo ir urbanisto kūrybos tyrinėtojai. Pvz., žinomas JAV urbanistas bei architektūros kritikas Paulis Goldbergeris išvalgiai pastebi, kad Mumfordo asmenyje išsikūnijo ir puikiai sugyveno keletas „avataurų“: jis laikomas ir eseistu, ir literatūros

kritiku, ir miestų istoriku bei planuotoju, o taip taip pat ir socialiniu filosofu.⁹

Šiame straipsnyje neketinama imtis Leonido Donskio pateiktos Mumfordo teorinio palikimo interpretacijos revizijų, nors praėjus keliolikai metų nuo to laiko, kai pasirodė pirmieji jo veikalų analizei skirti lietuvių autoriaus darbai, ko gero, vertėtų pabandyti pasiaiškinti, kokios idėjų istoriko pateiktos išvalgos tebėra aktualios, o kokios išlieka labiausiai vertingos kaip andainykštės pastangos paprasčiausiai plėsti akademinį tyrimų akiračius arba sudominti kitus tyrinėtojus mūsų šiuolaikinėje kontekste retai skambėjusiais vardais. Man rūpi kitas Mumfordo diskursų analizės aspektas: pasiaiš-

kinti, kuo jo požiūriai gali pasitarnauti kuriant urbanistikos istorijos ir teorijos bei šiuolaikinio miesto/architektūros kritikos pamatus šiuolaikinėje Lietuvoje, kuri vis dažniau susiduria su sunkiai suvaldomomis miestų plėtros problemomis, juoba, turint galvoje, kad šioje srityje atotrūkis nuo Vakarų teorinių schemų ir fundamentalių konceptualizavimo krypčių yra itin ryškus. Imtis tokio pobūdžio svarstymų skatina ir tai, kad urbanistiniams procesams didelę įtaką daro ne tik finansinių srautų remiama nekilojamo turto plėtra, bet ir globalizacija, kurios įtaka postkomunistiniams metropoliams kol kas nėra adekvačiai analizuojama ir interpretuojama.

MIESTAS KAIP CIVILIZACIJOS AUKŠČIAUSIAS TAŠKAS IR JO NUOSMUKIS

„Miestų augimo tempai skubiai reikalauja sutelkti dėmesį ne tik į projektavimą ir planavimą, bet taip pat į gilesnius prasmės ir tikslo klausimus“, – diagnozuodamas pastarojo meto urbanistinės plėtros tendencijas teigia žinomas britų urbanistas bei architektūros istorikas Phillipas F. Sheldrake'as.¹⁰ Šis pastebėjimas, tegul ir netiesiogiai, verčia atsigręžti į Mumfordo kurtą ir plėtotą moderniojo miesto kritikos diskursą, nes miesto esminių funkcijų, jo gyvavimo prasmės ir bendruomenės veiklos tikslų klausimai buvo esmingai susiję su visa urbanistine pasaulėžiūra. „Miestas, kaip sprendžiame iš istorijos, yra maksimalus bendruomenės galios ir kultūros koncentracijos taškas. Tai vieta, kur pasklidę daugelio gyvenimo atšvaitų spinduliai sueina į vieną tašką, įgydami socialinį efektyvumą ir reikšmę. Miestas

yra integruotų socialinių santykių forma ir simbolis: tai šventyklos vieta, rinka, teisingumo salė, žinių akademija. Čia, mieste, civilizacijos gėrybės dauginasi ir įvairėja; čia žmogaus patirtis transformuojasi į regimus ženklus, simbolius, elgsenos būdus ir tvarkos sistemas. Būtent čia telkiasi civilizacijos klausimai: čia ritualas perauga į aktyvią diferencijuotos ir sąmoningos visuomenės dramą.“¹¹ Taip 1938 m. išleistoje knygoje *Miestų kultūra* programiškai rašė Mumfordas. Ši mąstytojo išvalga buvo daugybę kartų cituojama ir kartojama kaip be galo taupi, glausta, tačiau itin iškalbinga jo teorinių pažiūrų kvintesencija. Miestą jis visuomet suvokė kaip dviejų sandų, dviejų skirtingų dėmenų – fizinės struktūros bei ją sukūrusios ir joje išikūnijusios bendruomenės – nedalomą visumą. Tai, galima sakyti, yra VII a. Se-

vilijos krikščionių mąstytojo Izidoriaus minties atšvaitas – jis savo veikale *Ety-mologiarum libri* kadaise kalbėjo apie *urbs* – kaip akmens miestą ir *civitas* – kaip žmonių miestą. Taip minties vingiuose susisieka daugelio amžių skiriamos idėjos... Miestas be savo žmonių bendruomenės yra miręs miestas, mirusiųjų miestas – *nekropolis*: jame kūnas virsta pelenais, gyvenimas tampa „pras-mės netekusiu druskos stulpu“¹². Pasak Mumfordo, viena pirmųjų miesto funkcijų buvo kontrolės funkcija, vėliau ją papildė komunikacinė, o ilgainiui miestas tapo ir paties žmogaus kaitos priemone ir išreiškė jo asmenybės esmę.

Miestų kultūroje, ko gero, svarbiausia-me, programinio pobūdžio, veikale (kurį po dviejų dešimčių metų papildė ir praplėtė kita, dar platesnio atgarsio susilaukusi, chrestomatinė studija *Miestas istorijoje*) Mumfordas išdėstė miesto raidos schemą, suskirstęs ją į aukštyn kylančią ir vėliau žemyn smunkančią kreivę: nuo eopolio (kaimo aplinkoje susiformavusio būsimos miesto prototipo) iki nekropolio – galutinės miesto nuopolio ir žlugimo stadijos. Pateikdamas ir pagrįsdamas šiuos miesto gyvenimo pradžios ir pabaigos ciklus, autorius rėmėsi savo mokytojo – britų biologo ir sociologo Patricko Geddeso praėjusio amžiaus 2 dešimtmetyje sukurtu miesto istorinės raidos modeliu,¹³ jį modifikuodamas ir savitai interpretuodamas. Geddeso schemoje tų stadijų buvo aštuonios; mokiny-s jas redukavo iki šešių¹⁴. Nors ši schema parenta tam tikromis analogijomis su gyvais organizmais, ji nėra organicistinio pobūdžio. Kaip pabrėžia Mumfordas „miestų gyvenimo eiga yra esmin-gai skirtinga nuo daugelio aukštesnių

organizmų. Miestai demonstruoja nu-trūkusio augimo, dalinės mirties ir są- vės atkūrimo reiškinius.“¹⁵ Reikia paste-bėti, kad Mumfordas šią schemą inter-pretuoja kaip laipsnišką civilizacinių ur-banistinės raidos procesų kilimą aukš-tyn iki tokio taško, kuriame į dydį ir ga-lią susikoncentravęs, išsiplėtęs miestas galiausiai praranda gebėjimą toliau vyk-dyti savo funkcijas ir tampa savo paties antipodu, kuris vadinamas „antimies-tu“. Ši dėsninga miesto raidos stadija apibūdinama megalopolio sąvoka. Nag-rinėdamas Mumfordo civilizacijos teori-ją Donskis išvalgiai pastebi: „Megalopo-lis – šioji miesto kultūros anomalija – yra antigyvenimas ir antipasaulis. Me-galopolis nėra vien miesto tipas, keliantis grėsmę miesto kultūros fenomenui. Megalopolis – tai kultūros imperatyvas ir vertybinė orientacija (didieji techninės civilizacijos ir scientizmo deformuotos kultūros stabai: centralizmas, kontrolė, didumas, galia, valdžia, visuotinė gero-vė, progresas). Megalopolis – susvetimė- jusios kultūros forma (alienacinė kultū-ra) ir sykiu jos simbolis ir arena. Tai kraštutinė kultūros objektyvacija, jos atitrūkimas nu būtinų gyvenimo pagrindų: dėl to kultūra praranda labai svarbius matmenis, kurie yra jos egzistavimo *conditio sien qua non*. Žmogaus veiklos vi-suotinumą ir visuotinį reikšmingumą keičia bei išstumia mąstymo ir praktinio veiksmo partikuliarizmas; laisvą ir tiks-lingą kultūros kūrybą – betikslis mani-puliavimas ja; veiklos sričių prasmin-gumo ir artimumo žmogui hierarchiją – didumo ir galios hierarchija.“¹⁶ Apiben-drinant Mumfordo apibūdintus miesto augimo ir žlugimo ciklus, būtina esmi-nė išlyga – tai nėra fatališkas, iš anksto

pasmerktas miesto likimas ar, juo labiau, neišvengiamas istorinės miesto raidos rezultatas. Todėl ir šios koncepcijos autorių vargiai įmanoma apkaltinti skelbus apokaliptinę miesto viziją, nors jo raštuose yra ir pranašišku intonacijų, ir civilizacijos, kaip megamašinos, niūrių perspektyvų. Šios schemas taipogi nedrėtų nei painioti, nei tapatinti su istoriniais miesto raidos procesais: tai veikia teorinė-loginė miesto plėtros seka, naudinga realių urbanistinių darinių tyrimams ir suvokimui. Ji atlieka panašią diskursyvinę funkciją kaip kultūros antropologų sukurtos kultūros „idealiųjų tipų“ konstrukcijos. Mumfordas pastebi, kad „miestui, išengus į megalopolio fazę, tenka sukaupti visas įmanomas socialines galias tam, kad būtų užkirstas kelias nežabotos plėtros tendencijoms ir sustabdytas tolesnis jo fizinio, socialinio ir kultūrinio kūno irimas.“¹⁷ Kokią atsvarą įmanoma pasitelkti šio urbanistinio organizmo „vėžinės“ ligos įveikimui? Į šį miesto raidos kreivės implikuotą klausimą Mumfordas atsako, kad būtini dydžio, tankio ir erdvės limitai; būtent jie yra „svarbiausi racionalios ekonomikos ir pilietiško planavimo instrumentai“.¹⁸

Nors ir be galo žavėdamasis teorijomis ir jų galimybėmis, Mumfordas niekuomet neišleido iš akių *realių* istorinių miesto plėtros ir kaitos procesų. Tad jo koncepcija apjungia du aspektus – teorinę miesto raidos dėsningumą refleksiją ir istorinę pasaulio miestų raidą. Iš šios tvirtus pagrindus turinčios perspektyvos gimsta itin realistiškas požiūris į miesto plėtros tendencijas ir jos reguliavimo galimybes, išsaugant žmogiškus urbanistikos mastelius ir miesto socialinių

tinklų veiksmingumą. Istorinę miestų raidą kadaise lėmė išbarstytų ir neorganizuotų funkcijų sutelkimas ribotos apimties erdvėje, kurioje visi bendruomenės komponentai sukūrė dinamiškas įtampas ir sąveikas; žmonių energija čia įgavo tokią formą, kuri buvo neišvairduojama niekad anksčiau.¹⁹ Būtent tokio supratimo, Mumfordo nuomone, stigo šiaip jau puikia istorine žinija pagrįstai Toynbee koncepcijai.

Nepaisant didingų senųjų civilizacijų pasiekimų, krikščioniškųjų Vakarų viduramžių miestas yra vienas didžiausių urbanistinės kultūros laimėjimų: jame išorinė kontrolė tapo vidine, išivyravo santykiai, pagrįsti savireguliacija ir savitvarda: „*Dominium* ir *Communitas*, organizacija ir asociacija persiliejo viena į kitą. Niekad anksčiau, nuo didžiųjų Egipto dinastijų laikų, nebuvo tokios religinės tikslų vienovės, esant tokiai vietinių interesų ir projektų įvairovei“ – tvirtino rašytojas.²⁰ Viduramžių pabaiga reiškė ir fizinių, ir kultūrinių funkcijų dermės sunykimą. Viduramžių miesto transformacija į barokinį (reikia pridurti, kad Mumfordas Renesanso nelaikė išskirtine kultūros epocha, veikiausiai pereinamąją grandimi „iš viduramžių universalumo į barokinį universalumą“²¹) reiškė kokybiškai naują urbanistinės istorijos etapą. Miestas sutelkė politinę galią, kontroliuojamą centrinės valdovo valdžios. Proto amžius dar labiau išklabino fizinius ir metafizinius miesto pamatus, bendruomeniškumas, pilietiškas moderniajame mieste tapo realų „kūną“ praradusiais praeities realijų simboliais. Pasak Mumfordo, „XVII amžiaus olandų valstietis gyvenimo bendruomenėje meną buvo įsisavinęs ge-

riau nei XIX amžiaus municipalinis patarėjas Londone ar Berlyne.²² Miestų plėtra po industrinės revoliucijos galutinai nutraukė *urbs* ir *civitas* saitus. Svarbiausia moderniosios epochos institucija – fabrikas – tapo „naujo urbanistinio organizmo šerdimi. Bet kurios kitos gyvenimo detalės buvo pajungtos jam.“²³ Industrinė epocha sankcionavo ir legitimavo miesto fizinių, socialinių ir kultūrinių funkcijų dezintegracijos procesus, o tokiems drastiškiems pokyčiams pasitarnavo ir Apšvietos ištvirtintas mąstymas abstrakcijomis: naujas gamtos mokslų primestas minties „režimas“ sukūrė naują intelektualinį klimatą, kuriame „tikri vyrai ir moterys įstatymo ir valdžios buvo traktuojami taip, tarsi jie būtų buvę įsivaizduoti kūnai; tuo tarpu tokios arogantiškos fikcijos kaip Dieviškoji teisė, Absoliuti valdžia, Valstybė, Suverenumas imtos traktuoti taip, tarsi jos būtų buvę tikros realijos.“²⁴

Vakarų metropolio augimas ir galiausiai virsmas megalopolium – pramonės, fizinės darbo jėgos ir kapitalo koncentracija bei visi kiti moderniosios eros procesai dėsningai baigėsi daliniu miesto funkcijų paralyžiumi, tačiau tai nebuvo vien technologinės pažangos rezultatas. Pasak Mumfordo: „Modernusis metropolis veikia yra neeilinis kultūrinio atsilikimo pačios technikos valdose pavyzdys: jis yra būtent socialiniu požiūriu atsilikusios civilizacijos susidėvėjusių formų ir siekinių labai pažangiomis techninėmis priemonėmis tąsa.“²⁵ Pažangos ideologija persiėmė, į dydį ir galią išimtinai susikoncentravę modernieji miestai paradoksaliai paaukojo savo pajėgumą atlikti savo esmines funkcijas, o jos – tai gebėjimas galiai suteikti tinkamą formą, energiją paversti kultūra, mirusią materiją – gyvais meno simboliais, biologinį žmogaus rūšies tęstinumą – socialiniu kūrybingumu.²⁶

MODERNIOSIOS KULTŪROS DIAGNOZĖ IR MEGALOPOLIS

„Gyvename amžiuje, kuriame vis labiau automatiškai gamybos procesai bei urbanistinė plėtra išstūmė žmogiškus tikslus, kuriems jie turėjo tarnauti. Kiekybinė gamyba mūsų masinės mąstysenos amžininkams tapo vieninteliu imperatyviu tikslu: jie vertina kiekybę be kokybės“ – knygoje *Miestas istorijoje* rašė Mumfordas. Kitame, beveik tuo pačiu metu išleistame, veikalė jis pabrėžė, kad modernioje epochoje technika įgijo privalomą ir tironišką pobūdį, nes nustojo buvusi pajungta žmogaus gyvenimui ir tapo vis labiau autoritariška.²⁷ Technikos dominavimą moderniosios visuomenės žmogaus gyvenime, keičiantį jo pasaulė-

vaizdį ir fizinę aplinką, analizavo ir daugelis kitų iškilesnių praėjusio amžiaus protų. Šiuo požiūriu Mumfordo koncepcija buvo gana artima prancūzų sociologo Jacqueso Ellulio konceptualizuotai technikos ir žmogaus sąveikai.²⁸ Būtina pridurti, kad šių dviejų mąstytojų požiūrių į technikos ir technologijų vaidmenį moderniosios visuomenės gyvenime giminingumas paneigia kai kurių autorių primygtinai pabrėžiamą Ellulio tariamą „technologinį determinizmą“, kurį be jokių argumentų kažkodėl nekritiškai pakartoja ir Donskis.²⁹ Atvirkščiai, tiek Ellulis, tiek Mumfordas nedviprasmiškai pabrėžė, kad modernioji visuomenė yra

absorbavusi beribį tikėjimą technikos ir technologijų pažanga, tuo tarpu pastarasis šį aspektą aptarė miestų plėtros kontekste. Nors ir nelaikydamas technikos raidos vienintele šiuolaikinio miesto plėtros priežastimi, Mumfordas niekadęs neignoravo technologinio veiksnio reikšmės sudėtingoje ir daugiaplanėje šiuolaikinio miesto problematikoje, juoba, kad tiek architektūros, tiek ir planavimo po-

kyčiams tiesioginę įtaką darė ir technikos pažanga. Tokią nuomonę patvirtina ir fundamentalaus technologijų ir modernųjų institucijų kritiko Ivano Ilicho palankumas Ellulio ir Mumfordo išsakytai moderniosios visuomenės technologijų kritikai. Jie abu suvokė technikos įtaką civilizacijai: be žmogaus mąstymo pastangų, technologijos ima diktuoti sąlygas tolesnei civilizacijos raidai.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Allen F. Davis. Lewis Mumford: Urban Historian, Urban Visionary. // *Journal of Urban History*, 19: 4 (1993 August), p. 123.
- 2 Ten pat.
- 3 Arthur P. Molella. Review of The Lewis Mumford Reader. // *Technology and Culture* 30: 1 (1989 January), p. 128.
- 4 Thomas Bender. Review of Lewis Mumford: Public Intellectual. // *Technology and Culture* 33: 2 (1992 April), p. 388.
- 5 Stanley B. Winters. The Achievements of Lewis Mumford – New Jersey Institute of Technology, Newark, October 14–17, 1985. *Technology and Culture* 28: 1 (1987 January), p. 107.
- 6 Casey Blake. Memorial. Lewis Mumford (1895–1990), *Technology and Culture*, 32: 1 (1991 January), p. 188.
- 7 Peter Hall. *Cities of Tomorrow*. – London: Blackwell, 2002, p. 156.
- 8 Žr.: Leonidas Donskis. *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993; Leonidas Donskis. *Moderniosios sąmonės konfigūracijos: kultūra tarp mito ir diskurso*. – Vilnius: Baltos lankos, 1994.
- 9 Paul Goldberger. A Steely Humanist. // *Atlantic Monthly*, (July 1989), p. 88–91.
- 10 Phillip F. Shelldrake. A Spiritual City? Place, Memory and City Making. // *Architecture, Ethics and Personhood of Place*. Ed. Gregory Caicco. – Hanover and London: University Press of New England, 2007, p. 50.
- 11 Lewis Mumford. *The Culture of Cities*. – New York: Brace and Company, 1938, p. 292.
- 12 *The Lewis Mumford Reader*. Ed. by Donald L. Miller. – New York: Pantheon Books, 1986, p. 104.
- 13 Žr.: Patrick Geddes. *Cities in Evolution*. – London: Ernest Benn, 1968.
- 14 Lewis Mumfordas šioje kreivėje išskiria: eopolį, polių, metropolį, megalopolį, tiranopolį ir nekropolį. Glaustą šios teorinių miesto augimo ir žlugimo ciklą apžvalgą žr. Almantas Samalavičius. *Miesto kultūra*. – Vilnius: Technika, 2007, p. 75–80.
- 15 Lewis Mumford. *The Culture of Cities*, p. 294.
- 16 Leonidas Donskis. *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*, p. 107.
- 17 Lewis Mumford. *The Culture of Cities*, p. 925.
- 18 Ten pat, p. 488.
- 19 Lewis Mumford. *The City in History*. – New York: Harcourt, Brace, Jovaovich, 1960 p. 69.
- 20 Ten pat, p. 316.
- 21 Lewis Mumford. *The Culture of Cities*, p. 77.
- 22 Ten pat, p. 8.
- 23 Ten pat, p. 161.
- 24 Ten pat, p. 93.
- 25 Lewis Mumford. *The City in History*, p. 544.
- 26 Ten pat, p. 571.
- 27 Lewis Mumford. *Art and Technics*. – New York and London: Columbia University Press, 1960, p. 137.
- 28 Šiuo aspektu prancūzų sociologo technikos sampratai suvokti svarbiausi šie veikalai: Jacques Ellul. *Technological Society*. – New York: Vintage Books, 1970; Jacques Ellul. *Technological System*. – New York, 1980.
- 29 Leonidas Donskis. *Moderniosios sąmonės konfigūracijos: kultūra tarp mito ir diskurso*, p. 112.
- 30 Šiuo požiūriu itin iškalbina Ilicho esė *Homage to Jacques Ellul* skaityta kaip pranešimas vienoje iš šiam sociologui skirtų konferencijų.